

ՄԱՐԳՍՅԱՆ ՏԱԹԵՎԻԿ

(ԵՊՀ)

ԱԹԱԹՈՒՐՔԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԽՆԴԻ ՇՈՒՐՁ (1923-1938 թթ.)

1960-ական թվականներին Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության օրակարգ մտավ Եվրամիության անդամագրության հարցը: Կրելով բովանդակային մի շարք փոփոխություններ՝ այն շարունակում է մնալ առանցքային Թուրքիա-ԵՄ հարաբերություններում: Երկրի ներկայիս կառավարությունը վարչապետ Թայիփ Էրդոդանի գլխավորությամբ վարում է երկակի քաղաքականություն՝ օգտագործելով չափավոր իսլամի հայեցակարգը քայլեր են կատարվում պետության մեջ իսլամի դերի բարձրացման ուղղությամբ՝ միևնույն ժամանակ պահպանվում է աշխարհիկ պետության մոդելը: ԱՁ կուսակցությունը, գալով իշխանության, սկսեց աշխատել եվրաինտեգրման խնդրի ուղղությամբ՝ բարեփոխիչ մի շարք քայլեր կատարելով այս գործընթացի արագացման համար: Էրդոդանը բազմիցս ընդգծել է, որ Թուրքիայում իրականացվող բարեփոխումները նպատակ ունեն երկիրը համապատասխանեցնել եվրոպական չափանիշներին¹: Սակայն պետք է փաստել, որ եվրոպական մեծ ընտանիքին միանալու առաջին քայլերը Թուրքիան կատարել է շատ ավելի վաղ՝ թանգիմարական բարեփոխումների, ապա Մուստաֆա Քեմալ Աթաթուրքի կառավարման տարիներին, քանի որ հենց այդ ժամանակ դրվեց աշխարհիկ պետության հիմքերը՝ հրաժարվելով իսլամական անցյալից:

Մուստաֆա Քեմալ Աթաթուրքի՝ քեմալական շարժման հիմնադրի և առաջնորդի, ինչպես նաև Թուրքիայի Հանրապետության առաջին նախագահի կառավարման ժամանակահատվածը (1923-1938 թթ.) հանրապետական Թուրքիայի պատմության ուսումնասիրման կարևորագույն շրջաններից մեկն է, քանի որ հենց այդ ժամանակ

¹ Кудряшова Ю., Турция и Европейский союз: История, проблемы и перспективы взаимодействия, М., 2010, с. 219.

ձևավորվեց և կայացավ թուրքական պետությունը, սահմանվեցին երկրի ներքին և արտաքին քաղաքականության առանցքային սկզբունքները և ուղղությունները, որոնց հիման վրա էլ Թուրքիան հետագայում շարունակեց իր ուղին՝ փորձելով պահպանել Աթաթուրքի քաղաքական հայացքների հիմնական գիծը, իսկ երբեմն էլ շեղվեց դրանցից: Սույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել Թուրքիայի Հանրապետության առաջին տարիներին Աթաթուրքի իրականացրած արդիականացման քաղաքականությունը, որը մեծ նշանակություն ունեցավ թուրքական պետության եվրոպականացման, ինչպես նաև հետագա տարիներին արտաքին քաղաքական կուրսի և գաղափարախոսության ընտրության ճանապարհին:

Հետաքրքրական է, որ թուրքական քաղաքական վերնախավը միշտ էլ կանգնած է եղել երկակի ընտրության առաջ՝ հայացք ուղղել դեպի Արևմուտք թե՛ Արևելք: Ինչպես նշեցինք, այս խնդիրը երկրի օրակարգում էր գտնվում Աթաթուրքից շատ ավելի առաջ՝ 19-րդ դարում, երբ սկսվեց երկրի արդիականացման գործընթացը և թանգիմարական բարեփոխումների միջոցով փորձ կատարվեց կայսրության մեջ ներդնել եվրոպական արժեքներ՝ մասնավորապես բոլոր հպատակների հավասարության, այսինքն ժողովրդավարության սկզբունքը: Այն ժամանակ այս բարեփոխումները արդյունք չտվեցին, քանի որ դրանց հետևում իրականում թաքնված էր կայսության ոչ մուսուլման տարրերի միաձուլումն ու միախառնումը մուսուլմանների հետ²: Իսկ Աթաթուրքի օրոք դրությունը այլ էր, Թուրքիան խնդիր ուներ վերականգնելու իր կորցրած հեղինակությունն ու դիրքը Եվրոպայի աչքում, ինչպես նաև դառնալ առաջատար մերձավորարևելյան տարածաշրջանում:

Հանրապետության հենց առաջին տարիներից Աթաթուրքը նպատակ դրեց արդիականացնել Թուրքիան՝ որպես զարգացման հիմք ընդունելով արևմտականացման ուղին: Ըստ Սուրեն Բաղդասարյանի՝ այդ ընտրությունը թելադրված էր պարզ պրագմատիկ շահով. եթե Թուրքիան ցանկանում էր պահպանել այն, ինչ նվաճել էր զենքի ուժով,

² Միաձուլման և միախառնման քաղաքականության մասին մանրամասն տե՛ս Սաֆրաստյան Ռ., Օսմանյան կայսրություն. Ցեղասպանության ծրագրի ծագումնաբանությունը (1876-1920 թթ.), Ե., 2009, էջ 44-72:

ասյա նրան անհրաժեշտ էր յուրացնել արևմտյան քաղաքակրթությունը³: Սա միանշանակ ճիշտ դիտարկում է, քանզի Աթաթուրքը իր ելույթներում բազմաթիվ անգամ նշել է քաղաքակրթվելու անհրաժեշտության մասին. «Մենք քայլելու ենք քաղաքակրթության ճանապարհով և հասնելու ենք դրան...Մենք կդառնանք քաղաքակիրթ և կհպարտանանք դրանով...Մենք ապրելու ենք ինչպես առաջադեմ և քաղաքակիրթ ազգ...Մենք պետք է լինենք քաղաքակրթության մի մասը»⁴:

Արդիականացման վերաբերյալ քաղաքագիտության և սոցիոլոգիայի մեջ գոյություն ունեն մի շարք տեսություններ: Ըստ Հանթինգտոնի՝ «արդիականացումը հեղափոխական գործընթաց է, որը կարելի է համեմատել միայն հասարակից քաղաքակրթվածին անցնելու հետ»⁵, իսկ ըստ Ջ. Քոուլմանի՝ «արդիականացումը հասարակական, քաղաքական, տնտեսական և մշակութային փոփոխությունների մի համալիր գործընթաց է»⁶: Աթաթուրքը, իր համար որպես ուղենիշ սահմանելով այս սկզբունքները, սկսեց քայլեր իրականացնել թուրք իրականության մեջ Եվրոպայի բուրժուական հասարակարգի, կացութաձևի և մշակույթի ներդնման ուղղությամբ:

Պետք է նշել, որ այս նպատակը կապված է քեմալիզմի սկզբունքներից մեկի՝ լայիցիզմի հետ: Մի երկրի համար, որտեղ իսլամը ոչ միայն կրոն էր, այլ միաժամանակ կյանքի բոլոր բնագավառները ընդգրկող բարոյական ու իրավական մի համակարգ, երբ կրոնական պատկանելիության հանգամանքը անհամեմատ ավելի ուժեղ էր, քան ազգային պատկանելության փաստը, արդիականացում առաջին հերթին նշանակում էր աշխարհիկացում: Այդ պատճառով էլ Քեմալի կողմից կարևոր քայլ էր խալիֆայության վերացումը և դերվիշական միաբանությունների փակումը: «Դարեր շարունակ կապված լինելով մեր իսլամի կրոնի հետ՝ մենք այսօր անհրաժեշտություն ենք դիտում ազատել նրան քաղաքականության միջոց ծառայելու դիրքից», -

³ Բաղդասարյան Ս., Թուրքիայի քաղաքական համակարգը 1920-1930-ական թթ., Ե., 2001, էջ 102:

⁴ Васильев А., Мост через Босфор, М., 1979, с. 22.

⁵ Хантингтон С., Столкновение цивилизаций, М., 2003, с. 137.

⁶ Բաղդասարյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 104:

հայտարարում էր Մուստաֆա Քեմալը 1924 թվականին⁷: Այս բարեփոխման շնորհիվ կրոնական բոլոր հաստատությունները դարձան պետական ապարատի մասը: Ինչպես նշում է Օսման Նուրին՝ «այդ գործողություններով երիտասարդ Թուրքիան իր նման անկախության համար պայքարող մուսուլմաններին մեջքով կանգնեց, նրանց ճակատագրի հետ դեմ առ դեմ թողեց, և իր երեսը թեքեց դեպի Արևմուտք՝ նպատակ դնելով հասնել ժամանակակից քաղաքակրթության մակարդակին»⁸:

Որպեսզի ցույց տան իրենց պատկանելությունը եվրոպական, զարգացած հասարակությանը՝ քեմալիստները որոշեցին մտցնել եվրոպական հագուստ: Քեմալը արգելեց ֆեսը և պատվիրեց կրել եվրոպական քաղաքակիրթ հագուստ⁹: Ֆեսը, որ թուրքերը կրում էին մոտ հարյուր տարի շարունակ, Աթաթուրքի համար մոլեռանդության, տգիտության, ինչպես նաև առաջադիմության ու քաղաքակրթության նկատմամբ աստելության խորհրդանիշ էր¹⁰: Առաջին հայացքից աննշան և անիմաստ թվացող այս բարեփոխումը իրականում շատ խորը հիմքեր ուներ: Բանն այն է, որ մուսուլմանները «անհավատներից» իրենց տարբերակում էին հագուստով և գլխավորապես ֆեսի կրումով: Ընդհանրապես պատմության մեջ հագուստը փոխելը նշանակել է թույլերի ցանկությունը նմանվել ուժեղներին: Այս պարագայում ուժեղը եվրոպան էր՝ իր զարգացման և քաղաքակրթության բարձր մակարդակով, որին ձգտում էր նմանվել Թուրքիան:

Արդիականացման ճանապարհին Քեմալի կատարած բարեփոխումներից պետք է առանձնացնել կնոջ իրավունքների ընդարձակումը, մուսուլմանական հիջրայի օրացույցի վերացումը, փոխարենը՝ եվրոպական օրացույցի ներմուծումը: Մուսուլմանների համար սրբազան ուրբաթ օրվա փոխարեն որպես հանգստի օր սահմանվեց կիրակին: Այս բարեփոխումներից հետո միակ օղակը, որ նոր Թուրքիան կապում էր այսպես ասած հնի հետ, արաբական գիրն

⁷ Atatürk Söylev ve Demeçleri, C 2, Ankara, 1961, s. 314.

⁸ Osman N., Türk dış politikası ya da Redd-i Miras dönemi, İstanbul, 2009.
<http://www.tarihvebugun.org/2009/02/turk-dis-politikasi-1923-1939-ya-da.html>

⁹ Ֆեսը հյուսիսաֆրիկյան ծագում ունեցող երկարավուն գլխարկ էր, որը սուլթան Մահմուդ II-ը չալմայի փոխարեն մտցրել էր 1828 թվականին:

¹⁰ Պոզդնանսկա Բ., Հին ու նոր Թուրքիա, Ե., 1985, էջ 56:

էր: Հայտնի է, որ արաբական այբուբենը, լինելով կայսրության պաշտոնական լեզվի՝ օսմաներենի գիրը, բավական դժվար էր ընկալվում հասարակ ժողովրդի կողմից, քանի որ այն հազեցած էր բազմաթիվ արաբապարսկական փոխառություններով թե՛ բառապաշարում, թե՛ քերականական կառույցներում: Այդ է պատճառը, որ Թուրքիայում տիրում էր համատարած անգրագիտություն՝ բնակչության կեսից ավելին գրաճանաչ չէր: Աթաթուրքը խորապես գիտակցում էր այս բարեփոխման կարևորությունը: «Անհրաժեշտ է արագ սովորել նոր թուրքական տառերը: Սովորեցրե՛ք դրանք քաղաքացուն, կնոջը, տղամարդուն, բանվորին, ատաղձագործին: Այդ պարտականությունը կատարելիս մտածե՛ք, որ մի ժողովրդի միայն տասը տոկոսը գրել, կարդալ գիտի, իննսուն տոկոսը չգիտի: Մարդ պետք է ամաչի սրանից», - ասում էր Աթաթուրքը¹¹:

Քեմալը 1932թ. հիմնադրեց թուրքական լեզվաբանական ընկերությունը, որի նպատակն էր մաքրել լեզուն օտար փոխառություններից, այդ թվում նաև եվրոպական տերմիններից¹²: «Լեզվաբանական ընկերությունը, որպես մի լավ ու արդյունավետ գործ, դուրս բերեց տարբեր գիտությունների վերաբերյալ թուրքերեն տերմինները և այդ կերպ մեր լեզուն փրկեց օտար լեզուների ազդեցությունից», - նշում էր Աթաթուրքը¹³: Անցում կատարելով լատինատառ այբուբենին՝ զգալիորեն նվազեց անգրագիտության մակարդակը, ինչպես նաև ավելի հեշտ դարձավ եվրոպական լեզուների: հետևաբար նաև մշակույթի յուրացումը: Հերթական բարեփոխումը, որը կարևոր երևույթ էր, 1934 թվականին ընդունված ազգանվան մասին օրենքն էր¹⁴:

Չնայած Քեմալը մշտապես ընդգծում էր արևմտականացման կարևորությունը, այնուհանդերձ նրա վարած քաղաքականության մեջ հստակ երևում էր թուրք ազգայնականության արտահայտումը: «Այժմ

¹¹ Karal E., Atatürk'ten düşünceler, Ankara, s. 82-83.

¹² Türk dil kurumu, Tarihçe

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=77

¹³ Karal E., նշվ. աշխ., էջ 84:

¹⁴ Soyadı kanunu

http://www.nvi.gov.tr/Files/File/Mevzuat/Nufus_Mevzuati/Kanun/pdf/soyadi_kanunu.pdf

կարող էք վստահ լինել, որ աշխարհի երեսին ապրած և ապրող ազգերի շարքում հոգեպես ժողովրդավար ծնված միակ ազգը թուրքերն են», - ասում էր Աթաթուրքը¹⁵: Այստեղ պետք է հիշել Աթաթուրքի հայտնի արտահայտությունը. «Ինչ երջանկություն է թուրք լինելը»: Հետագայում այն բազմիցս հնչել է և հնչում է նաև այսօր ցույց տալու համար ազգի միասնությունը և միմյանց հետ սերտ կապը¹⁶: Հենց այս ժամանակաշրջանում է սահմանադրության մեջ ամրագրվում «Թուրքիայի Հանրապետության բոլոր քաղաքացիները թուրքեր են» սկզբունքը¹⁷, ինչպես նաև արգելվում ոչ թուրքական ազգանունների կիրառումը:

Այսպիսով Աթաթուրքի շնորհիվ Թուրքիայում տեղի ունեցած մի շարք փոփոխությունները մեծ առաջընթաց էին երկրի արդիականացման ու զարգացման համար մղված պայքարում: Սակայն պետք է նշել, որ այս բարեփոխումները, ըստ էության, շոշափեցին գլխավորապես ազգային բուրժուազիային, նոր մտավորականության և բյուրոկրատիայի շրջանակներին: Հասարակ ժողովրդի շրջանում դեռևս ուժեղ էր ավանդույթների ազդեցությունը: Բացի այդ, պետք է արդարացիորեն նշել, որ Թուրքիան հանրապետության առաջին տարիներին հետամնաց երկիր էր, և եթե չլինեին Աթաթուրքի իրականացրած բարեփոխումները, դժվար թե ժամանակակից Թուրքիան հասներ զարգացման ներկայիս մակարդակին: Ինչպես իրավացիորեն փաստում է գերմանացի թուրքագետ Կարլ Գրոթհուզենը, «Ժամանակակից Թուրքիան, անկասկած, հանդիսանում է Քեմալ Աթաթուրքի ստեղծագործությունը»¹⁸: Թուրք նշանավոր հետազոտող, գրող Օրհան Բուլսոլուն նշում է, որ եթե Եվրոպայում «ռենեսանսի մարդու» ասպարեզ գալով սկսվեց մի ժամանակաշրջան, որը մեծ ազդեցություն թողեց աշխարհի վրա, ապա Թուրքիան

¹⁵ Karal E., նշվ. աշխ., էջ 140:

¹⁶ Uluslararası konferans Atatürkçülük ve modern Türkiye, Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi yayını: No 582, Ankara, 1998, s. 51.

<http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/161.pdf>

¹⁷ Բաղդասարյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 63:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 72:

«հանրապետության մարդու» միջոցով աշխարհում նոր տեղ գրավելով ավարտին էր հասցնելու իր արդիականացումը¹⁹:

Ըստ էության, Աթաթուրքը կատարեց երկրի արդիականացման համար անհրաժեշտ բոլոր քայլերը՝ ինդուստրիալիզացիա, ուրբանիզացիա, գրագիտության մակարդակի բարձրացում, կրթության, բարեկեցության համար պայմանների ստեղծում: Աթաթուրքը Թուրքիան դարձրեց «կտրված երկիր», որի հասարակությունը իսլամական էր իր կրոնով, ժառանգությամբ, սովորույթներով և ինստիտուտներով, սակայն այնտեղ կատավարում էր այնպիսի վերնախավ, որի նպատակն էր երկիրը դարձնել ժամանակակից, արևմտյան և այն միավորել Արևմուտքի հետ²⁰:

Աթաթուրքից հետո էլ շարունակվեց նրա թողած եվրոպականացման քաղաքական գիծը, թեև նրան հաջորդած իշխանությունները իրենց առջև դնում էին բոլորովին այլ խնդիրներ՝ երկրի արդիականացման հարցը համարելով ոչ առաջնային: Այսպիսով, թուրքական իրականության մեջ ինչպես առնվազն մեկ հարյուրամյակ առաջ, այնպես էլ այսօր շարունակվում է երկու իրարամերժ հոսանքների պայքարը, որոնցից մեկը ձգտում է Ասիա, իսկ մյուսը՝ Եվրոպա: Թուրք հասարակության մեջ չկա միասնական կարծիք դեպի Արևմուտք, թե Արևելք ուղղվելու հարցում և այն պնդումը, թե Թուրքիան կամուրջ է հանդիսանում այդ երկու քաղաքակրթությունների միջև, հենց գալիս է ապացուցելու այդ անջատվածությունը: Այնուհանդերձ, կարևորելով Աթաթուրքի իրականացրած բարեփոխումները, պետք է նշել, որ դրանով Թուրքիայի առջև բացվեց մի երկրորդ դուռ՝ դեպի Արևմուտք, դեպի Եվրոպա՝ արդիականացման հարցը բերելով թուրքական արտաքին քաղաքական օրակարգ, որը հետագայում իր արտահայտությունը գտավ եվրաինտեգրման գործընթացում:

¹⁹ Uluslararası konferans Atatürkçülük ve modern Türkiye, s. 64.

²⁰ Хангингтон С., նշվ. աշխ., էջ 157:

**ON THE MODERNIZATION OF TURKEY DURING THE REIGN OF
ATATURK (1923-1938)**

In this article is represented the modernization process in Turkey, which began during government of the first president of the Republic of Turkey - Mustafa Kemal Ataturk. This process brought fundamental changes in many spheres that were very important for development of the country. Ataturk brought the question of moving towards West or East into the Turkish foreign policy agenda. This question continues to be up-to-date in Turkish society nowadays.